

Norge i fokus

Norge står i fokus i två avseenden i detta nummer. Detta dels med en artikel om norska pappersindustri i ett nordisk perspektiv, dels med inbjudan till årets föreningsstämma som hålls i Halden i södra Norge.

Papperstillverkningen i Norge etablerades i slutet av 1600-talet, dvs drygt 100 år senare än i Danmark och Sverige och i samma sekel som Finland och antalet "papirmøller" var få och små. Det skriver fil.dr Gunnar Christie Wasberg i sin artikel om den norska pappersindustrins utveckling.

SIDAN 3

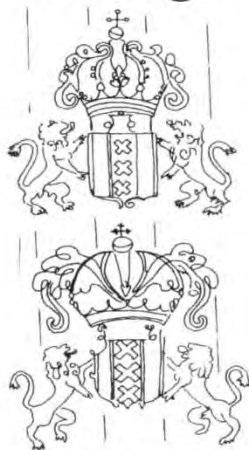
Årsmötet den 15 och 16 maj i Halden bjuder på ett variationsrikt program. De två dagarna omfattar studiebesök vid arkiv, industrier och Fredrikstens fästning och Teater. Vidare ingår ett par föredrag, bl.a. av professor Ulla Ehrensvärd. En attraktion är också att kunna uppleva 17 maj i Halden eller närbelägna Oslo.

SIDORNA 14 OCH 15

Norska Halden hälsar välkommen till årsmöte i maj.

Kongemakt og Papir (2)

I NPHT nr.2/2002 beskrev Helge Spangaa pappersleveranser till det danska kungahuset och statsadministrationen åren 1645-1650. I en andra artikel beskrivs ytterligare leveranser.

SIDAN 7

Kongemakt og Papir". Märket härrör från räkenskaper 1672 - 76 och föreställer Amsterdams stadsvapen.

Fig. 2

Ny bok om svensk industrihistoria

En tredje volym i skriftserien om svensk skogsindustrihistoria utgiven av Skogsindustriernas Historiska Utskott, finns nu tillgänglig. Den nya Volymen "Papper och massa i Småland, del 1" har som författare Karl-Fredrik Gustafsson, en mycket känd profil inom skogsindustrin.

SIDAN 16

Enkelt att nå årsmötet i norska Halden

Halden ligger längst sør i Norge, og grenser til Sverige bde i Sørvest og Sørøst. Det er lett adkomst till byen bde med bil eller tog; E-6 fra Gøteborg over svinesund bro. et par km øst for E-6 ligger Halden.

E-18 fra Stockholm og avkjørning ved Ørje på vei 21 syd- over langs pittoreske Haldenvassdraget fører till Halden. Grand Hotel har dessverre ikke egen parkeringsplass, men er det vanskelig å fine parkeringsplass nær hotellet, men resepsjonen vil alltid være behjelpelig med å finne plass. Toget mellom Gøteborg og Oslo stopper i Halden, like ved Grand Hotel.

Halden ligger ved munningen av Tista som danner nedre løp til Haldenvassdraget som er kjent for sine kanalanlegg og sluser. Halden ar spor etter forhistorisk bosetning, men bens moderne historie begynner på 1500-tallet med sagbruksvirksomhet og uspikning av trelast. Gjennom besøk og orienteringer på bens severdigheter vil vi få et innblikk i hvordan skogen ga grunnlaget for byens vekst og trivsel.

Mens Halden tidligere var Norges forsvarsbastion mot svenskene er byen idag selve infallsporten till Norge, og vi håper vi sammen kan oppleve festsalutten fra Fredriksten Festning den 17 maj.

Nanina Løken

Program for årsmøte på sidan 14 og påmedelse på sidan 15.

Saugbrugs i Halden som besøks vid årsmötet.

Nordiska Pappershistoriker (NPH)

Föreningen Nordiska Pappershistoriker (NPH) är en ideell förening med uppgift att främja intresset för pappershistoria i Norden. Föreningen uppmuntrar och stimulerar forskning om och dokumentation av lump och dess beredning, tillverkningsprocesser, redskap som valskistor, kypar, formar och guskredskap. Andra intresseområden är historia om bruksmiljöer och människorna vid pappersbruken, papperets användning och distribution. Vattenmärkning och datering med hjälp av pappersegenskaper är liksom papperskonservering och konstnärligt bruk av papper andra exempel på föreningens intresseområden.

Ordförande: Göran Wohlfahrt, Mälarblick 34, S-168 41 Bromma, Sverige Tel: 08-37 90 43

Medlemsärenden: Kassören Paul Solvin, Chapmansg. 5, 112 36 Stockholm, Sverige Tel: 08-87 92 80

Medlemskap kan tecknas genom inbetalning av medlemsavgiften till NPHs postgirokonto 85 60 71-6 i lokal valuta.

Avgifter: Enskild medlem: 150 kr, Institutioner: 400 kr, Företag: 900 kr
www.nph.nu

NORDISK PAPPERSHISTORISK TIDSKRIFT

Årgång 31, 2002 nr. 1

Utgivare: Föreningen Nordiska Pappershistoriker

Org.nr: 887501-3628

Postgiro: 85 60 71-6

Redaktör och ansvarig utgivare:

Börje Dahlin, BgD-information
Tegnergatan 24

856 43 Sundsvall, Sverige

Tel och fax: +46 60 61 07 78

Mobil: 070-34 73 821

E-post: bgd-info@work.utfors.se

Material: mreklam@algonet.se

Föreningen Nordiska Pappershistoriker
The Association of Scandinavian Paper Historians
Forening Nordiska Pappershistoriker

Medlemskap
Enskild medlem: 150 kr
Institutioner: 400 kr
Företag: 900 kr

Medlemskap kan tecknas genom inbetalning av medlemsavgiften till NPHs postgirokonto 85 60 71-6 i lokal valuta.

Avgifter: Enskild medlem: 150 kr, Institutioner: 400 kr, Företag: 900 kr
www.nph.nu

www.nph.nu

Detta är adressen till föreningen hemsida som ligger ute på Internett sedan i höstas. Meny innehåller fem rubriker, förutom en inledande presentation av föreningen och styrelsens sammansättning är rubrikerna:

- Verksamhet
- Utställningar
- Litteratur och bibliografi
- Forskning
- Länkar till utländska föreningar och institutioner

Norsk papirindustri i nordisk perspektiv

Infør årets föreningsstämman i Norge tecknas här den norska pappershistoriken av fil.dr. Gunnar Christie Wasberg. Notabelt är att papperstillverkning etablerades väsentligt senare i Norge än i Sverige och Danmark, men ungefär samtidigt som i Finland.

Vi kommer her, fra fire land, for å diskutere papirutviklingen i et langtidsperspektiv. Studerer vi det som har vært av særlig interesse gjennom årene, legger vi merke til hvor opptatt man har vært av utviklingen innen de eldste perioder. Her foreligger en lang rekke viktige arbeider som har vakt interesse også utenom Norden.

Fåtal norske papirmøller

Gjelder det Norge, har vi først og fremst Haakon Fiskaa's utmerkete arbeid "Norske papirmøller og deres vannmerker, 1695-1870", Oslo 1974. Her legger vi spesielt merke til det sene årstall 1695, dernest hvor få og små de norske papirmøller var. Med andre ord, de perioder som våre kolleger har viet så stor interesse, eksister-

er ikke for Norges vedkommende i eldre tid, og senere hadde vi bare et fåtall møller. Papiret måtte vi innføre.

Skal vi studere norsk papirhistorie, må vi derfor legge an et annet perspektiv enn hva som gjelder spesielt Danmark og Sverige. Likheten med Finland er større. Det var først langt ut på nittenhundretallet at vi tok igjen det forsømte. Men også denne utviklingen rommer såvel nyvinninger som kriser. Vi skal her nevne en diskusjon som stiller det hele i relieff.

"Idétørke knekket industrien"

I en avhandling for den filosofiske doktorgrad, forsvart i 1998, karakteriserer historikeren Eli Moen utviklingen i norsk treforedlingsindustri. I den anledning stilte Dagens Næringsliv

spørsmålet: "Idétørke knekket industrien". I følge avhandlingen var der i siste generasjon skjedd en nedbygging av industrien, dels på grunn av feilurderinger, men årsakene måtte også søkes i manglende besluttsomhet hos norske industriledere. En rekke foretagender var eid av tradisjons-bundne familier som satt på store skogressurser, der sagbrukene ble drevet parallelt med papirindustrien.

I "Skogindustri" nr. 2, 1999, fremhever på sin side Dr. techn. Einar Bøhmer at en stor omstilling var i ferd med å skje. Produksjonen av sulfitt-cellulose basert på gran hadde resultert i en rekke mindre bedrifter. Så løste man i 1950-årene problemet med å bleke sulfatcellulosen. Man fikk nok færre produserende enheter, men norsk skogindustri hadde utviklet en sunnere struktur.

Sagbrukene gjennomgikk samtidig en strukturforandring. Det ble færre, men større enheter, man satset på effektivitet og rasjonalisering.

Den største omstilling fant likevel sted hos råstoffleverandøren, i selve skogbruket. Der ble århundrer gamle

Som kartan visar etablerades papperstillverkning i Norge i slutet av 1600-talet.

Parti fra Skien 1873 med Union bruk i midten.

arbeidsprosesser under innflytelse av teknologien så forandret at det tradisjonelle begrepet "Skogsarbeider" fikk et nytt innhold.

Spesielle norske forhold

Uansett befinner norsk papirindustri seg i en situasjon som ikke atskiller seg synderlig fra den som er tilfelle i hele verden. Dertil kommer helt spesielle norske forhold. Det er disse jeg her skal nevne, ikke minst med henblikk på den nordiske konferanse nå i Halden.

I forhold til Sverige og Finland betyr skogindustrien mindre i nasjonal sammenheng. Likevel er den lokalt svært viktig på Østlandet og i Trøndelag, med andre ord i de strøk av landet der skogen hovedsaklig er. Her hadde vi tallrike bedrifter, og har stadig et par få, men ganske store, et resultat av sammenlåingen i senere år. Dertil kommer historien selv, som vi spesielt skal dvele med.

Norge den mektige stat i Norden

Vi kan her ikke komme forbi de enkelte nasjonale historier. Norge var i høymiddelalderen den mektige stat i Norden, og tilsynelatende sund og vital. Så skjedde det på 1300-tallet et nasjonalt sammenbrudd så totalt at hele statsorganismen gikk i oppløsning.

Årsakene diskuterer vi stadig, og de griper langt utover den senere papir-omveltning.

"Vadstena-norsk"

Vi noterer her hvorledes papiret kom senere til Norge enn de andre nordiske stater på slutten av 1300-tallet, og sannsynligvis fra området ved Vadstena. Det gammelnorske skriftspråk var forlenget gått i oppløsning, mens vi i Øst-Norge snakket et slags "Vadstena-norsk", i virkeligheten et svensk-norsk blandingsprog. Så er det nettopp interessant å konstatere hvordan papiret samtidig kommer inn som en positiv og parallell faktor.

En annen faktor som stiller norsk papirutvikling i en spesiell situasjon er dannelsen av storgods, der skogen spilte en avgjørende rolle. Vi hadde jo ikke, som i Danmark, særlige muligheter til gods der en kunne legge tyngden på jordalene. Felles for disse godsene som var svært store, men få, var eierne som kom hovedsaklig fra Danmark og dannede slekter som ble sittende i århundrer. Vi nevner her Aall, Løvenskiold, Wedel, videre Ulrik Frederik Gyldenløve med senere grever, avløst av Treschow. Kombinasjonen av store skogods med fossekraft og gode havnemuligheter, la alt til rette for papirindustrien, vel å merke i den senere periode. Det var jern og trelast som dominerte fra 15- og 16-hundretallet.

Papirindustri kom sent till Norge

Slik Haakon Fiskaa har fremhevet i sin bok om den eldre norske papirindustri, kom denne sent, den første fra 1690-tallet. De var få og med begrensede ressurser. Det er en sammenheng mellom nedleggelsen av jernverkene som nettopp var knyttet til stor-godse, ekspansjonen i treforedlingen og de nye papiroppfinnelsene som dannet et tyngdepunkt i den senere utvikling av papirproduksjonen.

Omkring midten av forrige århundre var etterspørselen etter papir særlig sterk. Så oppfant den tyske tekstilarbeider F. G. Keller metoden til å lage et godt og rimelig papir ved å nytte trefiber, slipt under tilførsel av vann. Denne nye oppfinnelse av tre, massepapiret krevde i sin tur tømmermengder av mindre dimensjoner inntil midten av 1800-tallet ble disse nyttet til å brenne trekull i jernverkene, senere ble nesten alle nedlagt her i landet. En dyptgripende teknologisk omstilling fant sted.

I 1866 fikk Norge sitt første tresliperi, det var nettopp Bentse Brug. Her hadde man allerede i 1838, fått den første papirmaskin i Norge, som ble oppfunnet, 1799 av franskmannen Robert.

Samtlige papirmøller ersatt 1875

1875 var samtlige papirmøller her i landet erstattet av papirfabrikker. I 1875 hadde vi fått vår første cellulosefabrikk

på Hafslund, og derved ble vi i stand til å produsere differensierte papirsorter. Fra da av utviklet treforedlingsindustrien seg i raskt tempo. Papirhåndverket og den følgende industrielle produksjon danner et lengdesnitt i verdenshistorien, i nær sammenheng med trykkeriutvikling og faglitteratur. Så det er ingen tilfeldighet at tidsskriftene har sitt utspring i miljøet nettopp på 1600-tallet.

Det er derfor en sammenheng mellom økende behov for papir, bedre utdannelse, og så igjen aviser, bøker og tidsskrifter, en vekselvirkning som har preget vår samfunnsutvikling frem til idag. Grunnlaget ble her slik vi allerede har antydning av de omdannelser som fant sted på 1700-tallet, fulgt av innovasjonen i forrige århundre.

Slipevirkningskraften ny gren

De eldre metoder kunne imidlertid så langt fra dekke papirbehovet. Som en viktig faktor kommer en helt ny gren, nemlig slipevirkningskraften. Den store ekspansjonen kom i 1870-årene, og ble en avgjørende faktor i utviklingen av norsk industri. For så vidt kan vi si at utviklingen av norsk tremasse- og papirindustri var begunstiget av så vel den teknologiske som den politiske utvikling.

Allerede i 1838, før Bentse Brug begynte med tremassefabrikasjon, hadde bedriften fått sin første papirmaskin, og i 1875 var samtlige papirmøller avløst av papirfabrikker. Når denne omstilling

kunne foregå så uhyre raskt, skyldtes det nettopp overgangen fra kluter til tremasse, hva størstedelen av råstoff angikk. Forsøkene ved Bentse Brug, utført av Karl Meinich, ble hurtig fulgt opp med nye anlegg. I 1867 ble det således i forbindelse med Alvøens Papirfabrik anlagt et tresliperi i Sævareid ved Bergen. Samme år anla O.P. Wiig et sliperi ved Båstad i Smålenene. I 1868 kom Bagaas Brug ved Akerselven, og fra 1870-årene av finner vi en lang rekke med slike bedrifter rundt om i landet.

Cellulose oppsving for papirindustrien

1881 ble det startet en norsk sulfittfabrikk på Vadrette ved Skien. Det var mange produksjonsvanskeligheter i de første årene, så store at bedriften måtte rekonstrueres i 1883. Til tross for de svære vanskeligheter man stod overfor, kom det i de følgende år en lang rekke nye bedrifter til: Bøhnsdalen, Granfoss, Vestfossen, Gjøvik og Union. De fikk alle 1880-årenes spesielle konjunkturvanskeligheter å jobbe seg i gjennom.

Anvendelsen av cellulose betydde et nytt oppsving for norsk papirindustri.

Så vidt vites var det Klevfoss Cellulose & Papirfabrik som i 1888 først av alle benyttet sulfatcellulose til papirfremstilling. Bentse Brug var først ute i anvendelsen av sulfitt-cellulose. Det var imidlertid meget beskjedne kvanta cellulose som gikk med til papirfabrikasjonen i 1880- og 1890-årene. De

tidligere råstoffer, og da særlig kluter, utgjorde fremdeles hovedtyngden.

Konservativ trykkindustri

Innovasjoner i papir- og trykkeribransjen griper alltid inn i hverandre. Hos oss var de økonomiske ressurser i trykkeriene så beskjedne at de fleste vegret seg mot å slå inn på nye veier. Gjennomgående var disse – som tilfellet ofte er med håndverkere – konservative i sin innstilling. De kunne et fag med ærverdige tradisjoner og hadde liten tro på forbedringer med Gutenberg.

Behovet for trykksaker steg imidlertid, og da var det bare en vei å gå. Det måtte opprettes nye boktrykkerier og utdannes flere innen faget. Dette førte til usunne forhold, med altfor mange trykkerier i stille perioder.

Av den grunn var mange utøvere interessert i å produsere, evt. selv utgi aviser og ukeblad, noe som ga en mer stabil drift.

Sylinderpressen viktig

Ved trykking av disse periodika kom sylinderpressen eller hurtigpressen til å spille en rolle. Maskinen ble stadig forbedret og mer mekanisert, og var i alminnelig bruk ved midten av forrige århundre. Den første i Norge var forøvrig anskaffet av Chr Grøndahl i 1840. Etterhvert skilte avisene seg ut ved de nye metoder for masseproduksjon, med rotasjonspresse og settemaskiner.

Nå lå inntektsnivået lavt i Norge, endog i forhold til land som det var na-

Bentse Brug, Øvre og Nedre Mølle etter ett maleri i 1850-årene. Nedre Mølle er idag det eldste bevarte industribygg i Norge

turlig å sammenligne seg med. Derfor gjaldt det å holde salgsprisen på de enkelte papirprodukter så beskjeden som mulig. Mekaniseringen så vel i trykkeprosessen som i papirproduksjonen brakte omkostningene ned.

I et vinterland som Norge er kulde- og mørketiden nødvendigvis også den beste leseperiode. Parafinlampen fra 1850-årene og elektrisiteten fra 1890-tallet av bidro til utvidede muligheter for lesning og dermed økende behov for litteratur i større opplag, og dermed etterspørsel i papirbransjen.

Veldig behov av trykksaker

I den senere del av 1900-tallet oppstår den interessante kombinasjon av ytringsfrihet, stigende leseferdighet, utvidet stemmerett og et veldig behov for trykksaker, ofte i svære opplag. Behovet for papir kunne bare løses ved ny teknikk og andre råstoffer. Av den grunn står hva vi kan kalle tremasse-cellulose-omveltningen så sentralt i periodikahistorien. Disse publikasjoner må så i sin tur studeres i sammenheng med behovene for fagkunnskap og orienteringen innen rammen av disse. Papirindustrien ble derfor rent generelt en faktor i periodikahistorien, samtidig med at bransjen selv utga viktige fagtidsskrifter. Uten at vi kan gjengi hele papirhistorien er det lett å finne aktuelle eksempler.

Hvor viktig tidsskriftstudiet er i industrien, får vi et inntrykk av i biblioteket ved Papirindustriens Forskningsinstitutt, der man i 1994 tok til med å føre systematisk statistikk over ulike tjenester og aktiviteter. Det fantes ikke

mindre enn 280 registrerte titler. Av disse var 124 løpende tidsskrifter, antagelig de fremste i verden innen denne disiplin, og naturligvis alle de nordiske.

Hva en slik referansetjeneste betyr for vårt faglige konkurransenivå, er innlysende, skriver Anette Hannestad, i Papirforskning. Fagtidsskrift for Papirindustriens Forskningsinstitutt nr. 2, 1995. I 1994 leverte instituttet 38 tunge forskningsarbeider, hvorav 13 var internasjonalt publiserte artikler. Dette betyr en økning på 160 % over en toårsperiode. Resultatene blir nedfelt i en vekselvirkning med våre egne fagtidsskrifter, heter det i den siterte artikkel.

Når dette er sagt, vil jeg ikke kommentere nærmere den aktuelle situasjon for norsk papirfabrikasjon med gigantene A/S Norske Skog, Orkla-Borregaard og de andre. Her mangler jeg fagkunnskap.

Vekselvirkning Norge-Sverige

På dette punkt er det interessant å konstatere den vekselvirkning som fant sted mellom svensk og norsk papirindustri. På den ene side var det en lang rekke svensker, la oss føye til av alle grader, som fant arbeidsplasser i Norge, mens det omvendte i like høy grad var tilfelle den motsatte vei. Navn som Nicolai Astrup og Oscar Midling hører med blant de mest kjente,

De såkalte mellomrikslover som nærmest gjorde Sverige og Norge til et frihandelsområde, hadde begge land lenge en stor fordel av. Da Sverige i 1995 sa opp loven, betydde dette i realiteten en dødsdom for den

svensk-norske union, selv om denne ennå kom til å eksistere fortsatt i en tiårsperiode. La oss imidlertid først gå lenger tilbake i historien,

Kombinasjonen av granskog, fosser og vannkraft dannet lenge en gunstig kombinasjon for norsk papirproduksjon, og den var lenge særdeles stabil. Vi var faktisk en periode en av de største slipmaseeksportører i verden. Det ble brukt til bulkprodukter og avis-papir. Dette førte til at man etterhvert utkonkurrerte avis-papirfabrikker i England og på Kontinentet som var sliperiets beste kunde.

Da er vi inne på diskusjonen mellom Dr. Eli Moen og professor Böhmer. Han er klar over kritikken mot bransjen, ikke minst det faktum at da problemet med å bleke sulfatcellulosen var løst i begynnelsen av 50-årene, burde det også være tydelig at sulfittmassen med sin dårligere styrke og stivhet ville bli utkonkurrert. Mange klynget seg likevel til den struktur man hadde. Andre så lenger.

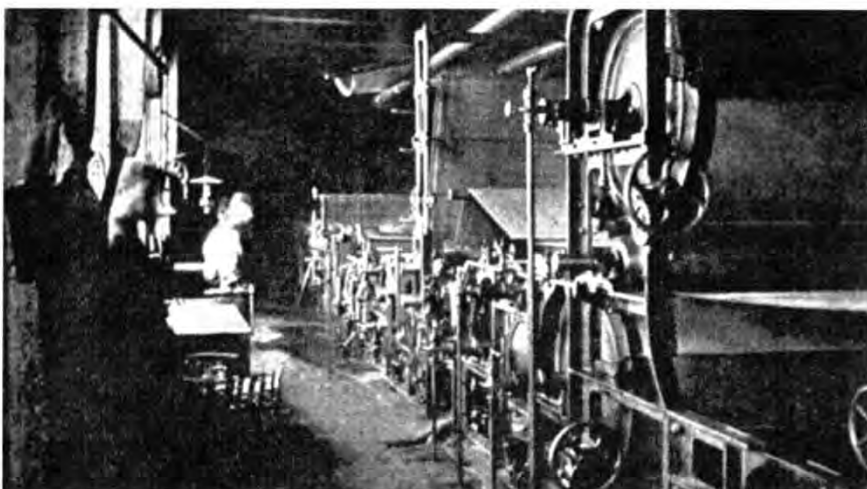
Vi er historikere, og jeg vil ikke gå nærmere inn på de mange tekniske problemer som her blir diskutert. Vi nøyer oss med å nevne det som alle er enige om: Norsk papirindustri har langt på vei overvunnet krisen.

Norske Skog verdensomspennende

Vi må her ta det forbehold at det verdensomspennende A/S Norske Skog etter en rekke ekspansive år, der det har utviklet seg til verdens tredje største produsent av avis-papir, i det aller siste har opplevd tilbakeslag slik som tilfellet har vært verden over.

Det som kan slås fast er at denne ene bedriften har utviklet seg i løpet av en menneskealder til et konsern med bedrifter ute i verden og i Norge dominerende, bl.a. i Halden-distriktet. Dette er problemer vi ikke skal diskutere her, men det gir vårt møte et historisk perspektiv.

Illustrationerna till denna artikel är hämtade ur skriften "Den norske papirindustriens historie" utgiven 1967.

Papirmaskin fra 1864 vid Alvoens papirfabrikk. Ferdigt montert kostet den 1 200 Spd.

Kongemagt og Papir 2

Den danske kongemagts papirforbrug i 1600'tallet

Av Helge Spangaa

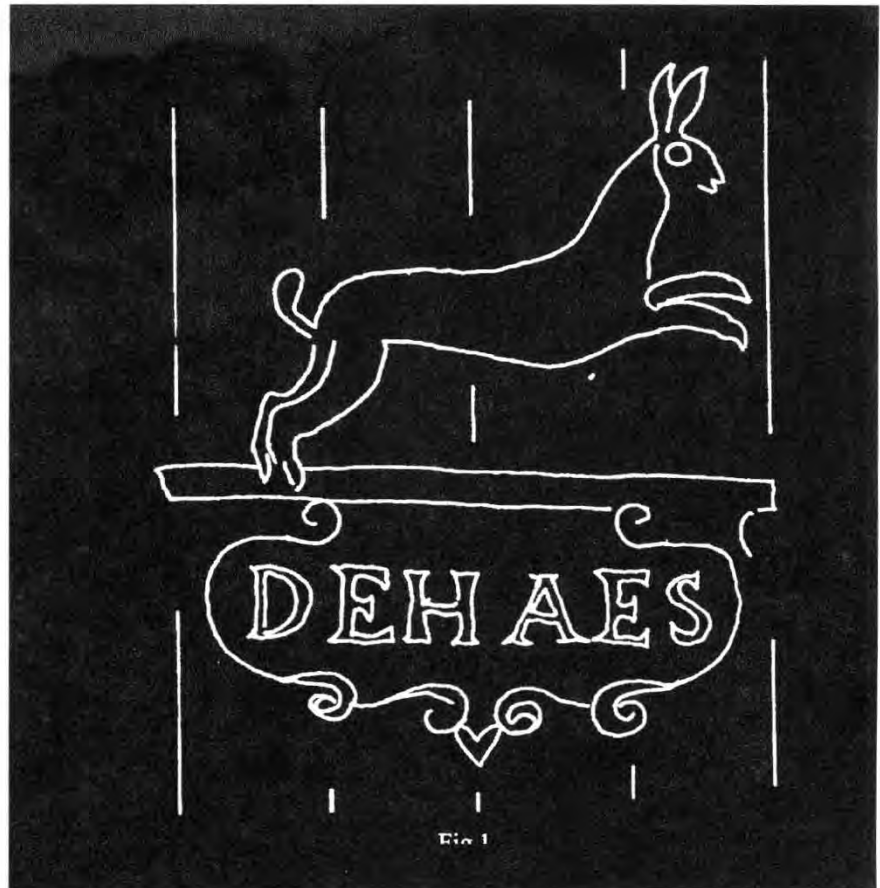
Jacob Madtzen (1596–1653) og hans leverancer af diverse papirvarer til det danske kongehus og dermed statsadministration, er indgangsvinkelen til en papirhistorisk undersøgelse, som i første række koncentrerer sig om årene 1645–1650. (Nordisk Pappershistorisk Tidsskrift 2/2002).

Jacob Madtzen var en kendt storkøbmand, entreprenør, skibsreder, kreditgiver og borgmester på Christianshavn, da denne af Christian 4. var gjort til selvstændig købstad; hans forretningsaktiviteter spændte lige fra alle former for byggematerialer som egetræ og gotlandsk fyrretræ og kalksandsten, til skibsproviantering som flæsk og fuldvægtigt kød, sild, oste, smør, spansk salt og havre, samt parvise pistoler, musketter, båndlunter og ikke mindst salpeter til fremstilling af krudt.

Ud over denne omfattende aktivitet, har Jacob Madtzen altså desuden været en betydelig papirleverandør.

I Rigsarkivets arkivalier: Afregninger med Statsleverandører fra det 17. Århundrede, findes, blandt meget andet, den omtalte rapport fra Revisionskommissionen.

Planen var, og er fortsat, bl.a. gennem undersøgelse af papirets vandmærker, at etablere et indtryk af papirets produktionssted.

Ett av 14 vattenmärken som presenteras i artikeln, uppgifter om märket på sid. 11.

Den indledende undersøgelse, (Nordisk Pappershistorisk Tidsskrift 2/2002) der som bekendt koncentrerer sig om årene 1645–1650, og som efterlod det indtryk, at der alt overvejende var tale om udenlandsk papir, med den og Købmand Jacob Madtzen så at sige opererede på et europæisk papirmarked i midten af 1600'tallet.

Nærværende artikel ønsker at udbygge den tidligere på en række områder. Jacob Madtzens papirleverancer er fortsat det centrale, men tidsperioden udvides til at gælde årene 1639–1653. Endvidere søges svar på følgende problematikker:

- *Jacob Madtzen's betydning som papirleverandør i forhold til andre papirleverandører.*

- *Hvor betydningsfuld var den indenlandske papirproduktion i forhold til papirimporten fra udlandet?*
- *Hvad kan de fundne vandmærker fortælle om produktionsstedet?*

Papirleveranser 1639–1653

Januar 1639 – november 1643 har haft 435 papirleverancer til en værdi af 6.230 Rigsdaler.

Januar 1645 – februar 1650 har haft 377 papirleverancer til en værdi af 13.091 Rigsdaler.

Februar 1650 – november 1653 har haft 257 papirleverancer til en værdi af 8.328 Rigsdaler.

Januar 1639 – november 1653 har haft 1.069 leveranser till en værdi af 27.649 Rigsdaler.

De tre delperioder fordeler sig vedrørende papirmængder og papirkvaliteter som følger: (1 Ort = 1/4 Rigsdaler = 24 Skilling)

1639 - 1643:

Stort forgyldt papir in folio	26 Ris og 1 Bog	130 Rd. 1 Ort
Småt forgyldt papir in quarto	4 Ris og 3 Bøger	23 Rd. 1 Ort
Fint beskåret papir	79 1/2 Ris og 2 Bøger	348 Rd. 1 Ort
Fint ubeskåret papir	566 1/2 Ris og 9 Bøger	2409 _ Rd.
Middel papir	654 1/2 Ris og 8 Bøger	1855 Rd. 2 Ort
Gement papir	49 Ris og 2 Bøger	98 Rd. 19
Tectur	49 Bøger	12 Rd. 1 Ort
Postpapir	1 Ris og 2 Bøger	5 Rd. 2 Ort
Gråt papir	127 Ris og 2 Bøger	63 Rd. 2 Ort
Blækpulver	677 Pund	282 Rd.
Rødt voks	151 Pund	75 Rd. 2
Grønt voks	12 1/2 Pund	6 Rd.
Gult voks	64 Pund	21 Rd. 1 Ort 8 Sk.
Blyanter	21 Dusin og 10 stk.	43 Rd. 2 Ort 8 Sk.
Middel Papper	1008 Stykker	336 Rd.
Fint sort og rødt lak	71 Pund og 16 Lod	286 Rd.
Skrivepergament	31 Deger og 6 Skind	189 Rd. 2 Ort
Munchpergament (?)	42 Ark	8 Rd. 3 Ort
Kalveskind	14 Skind	3 Rd. 2 Ort
Stort sort papir	3 Ris	15 Rd.
??? papir	13 Bøger	4 Rd. 3 1/2 Ort
Sort voks	1 1/4 Pund	2 1/2 Ort
Uidentificeret produkt	17 Pund	7 Rd. 8 Sk.
En forgyldt skrivekalender		2 Ort
Ablater	1000	2 Ort
3 Indbundne bøger		3 Rd. 1 Ort 8 Sk.

435 papirleverancer til en samlet værdi af 6.230 Rigsdaler.

1645 - 1650:

377 papirleverancer til en samlet værdi af 13.091 Rigsdaler (Ref. tidl. artikel).

1650 - 1653:

Fint papir	753 1/2 Ris og 8 Bøger	3204 Rd. 7 1/2 Sk.
Beskåret fint papir	137 Ris og 4 Bøger	600 Rd. 1 Ort
Beskåret postpapir	17 Ris og 5 Bøger	86 Rd. 1 Ort
Forgyldt papir, stort og småt	34 Ris og 4 Bøger	171 Rd.
Middel papir	635 1/2 Ris og 6 Bøger	1801 Rd. 1 Ort
Gement papir	119 1/2 Ris og 6 Bøger	239 Rd. 2 Ort 9 Sk.
Gråt papir	248 Ris	124 Rd.
Stort sort fint papir	1/2 Ris	2 Rd. 2 Ort
Blækpulver	1162 Pund	484 Rd. 16 Sk.
Skrivepergament	57 Deger og 3 Skind	343 Rd. 3 Ort 4 1/2 Sk.
Fine papper	1662 Stykker	554 Rd.
Blyanter	44 1/2 Dusin	89 Rd.
Munschpergament (?)	49 Ark	10 Rd. 20 Sk.
Beskåret tectur	115 Bøger	28 Rd. 3 Ort
Forgyldt tectur	7 Bøger	3 Rd. 2 Ort
Fint rødt og sort lak	95 1/2 Pund og 7 Lod	382 Rd. 3 Ort 4 Sk.
Grønt voks	25 Pund	12 Rd. 2 Ort
Gult voks	16 Pund	5 Rd. 1 Ort 8 Sk.
Rødt voks	209 1/2 Pund	104 Rd. 3 Ort
Kalveskindspergament	35 Skind	8 Rd. 3 Ort
Penneholdere	300	1 Ort 12 Sk.
Hattefilt	46 Alen	23 Rd.
Bomuld	7 1/2 Pund	6 Rd. 1 Ort
Uidentificeret produkt	6 Lispund	4 Rd.
Tråd	32 Pund	24 Rd.
Spiegelhartz (?)	30 Pund	2 Rd. 2 Ort
Småt subtil sejl garn	80 Knipper	10 Rd.
En Skifferstenstavle udi en Ramme		1 Rd. 1 Ort 16 Sk.
To æsker med Ablater		2 Ort

257 papirleverancer til en samlet værdi af 8.328 Rd. 2 Ort 19 Skilling.

Prisfastsættelse 1645

1645 indgik Jacob Madtzen og Corfitz Ulfeldt en pris aftale der lyder således:

Anno 1645 Den 3. Januar er accorderet med Jacob Madtzen Borgemester udi Christianshaffn om adskillige slags papir, voks, lak, pergament, papper och

Artikel

(Skriverens håndskrift):

Forgylt postpapir
Forgylt papir i folio og quarto
Fint beskåret papir
Fint papir
Middel papir
Gement papir
Tectur beskåret
Postpapir
Gråt Papir
Blækpulver
Rødt voks
Grønt voks
Gult voks
Blyanter
Store papper
Middel papper
Fint sort og rødt lak
Skrivepergament
Munchpergament
Kalveskind

Datum Kiöbenhaffn ut Supra Corfitz Ullfeldt.

EKSEMPLER PÅ PAPIRLEVERANCER FRA JACOB MADTZEN

Den 24. juni 1640 leverede Jacob Madtzen til Fru Wibeke 2 Ris fint papir.

Den 25. juli 1641 leveredes 1 Ris fint papir.

Den 29. oktober 1641 leveredes 3 Ris fint papir

Den 4. maj 1642 leveredes 1 Ris fint papir.

Den 8. august 1642 leveredes 1/2 Ris fint papir.

Summa 7 1/2 Ris fint papir

Fru Wibeke var Vibeke Kruse, Christian 4.'s tredje elskerinde. Fint papir kostede, som nævnt 4 Rd. 1 Ort pr. Ris, hvilket giver en samlet leverance på knapt 32 Rigsdaler.

Den 17. juni 1641 leverede Jacob Madtzen 6 skind skrivepergament til Dron: Ma: aff Suerrig, En samlet leve-

blækpulver, som han på forskellige tider och steder, underdanigst hidindtil har leveret och herefter vil levere til Kongelig Majestæts behov, hvilket skal ham betales, som det udi Renteskriver Iver Christoffersens regnskab og afregning er betalt for et Ris.

Pris

(Corfitz Ulfeldts håndskrift):

6 Rixd. hver Ris.
5 Rixd. hver Ris.
4 Rixd. 1 1/2 Ort hver Ris.
4 Rixd. 1 Ort Riset.
17 Mark dansk Riset.
2 Rixd. Riset.
1 Ort hver Bog.
5 Rixd. hver Ris.
1/5 Rixd. Riset.
2,5 Sk. hver Pund.
1/5 Rixd. Pundet.
1/5 Rixd. Pundet.
2 Skilling hver Pund.
2 Rixd. hvert dusin.
1/5 Rixd. Stykket.
2 slette Sk. Stykket.
4 Rixd. Pundet.
6 Rixd. hver Deg.
20 Skilling Stykket.
4 och tyve Sk. Stykket.

rance til en værdi af 3 Rd. 2 Ort og 9 1/2 Skilling.

Enkedronning Maria Eleonora af Sverig (1599-1655) flygtede i 1640, og opholdt sig en tid i Danmark, før hun flygtede videre til sin søster i Wolfenbüttel og brodersøn i Brandenburg.

Den 19. oktober 1651 leverede Jacob Madtzen 1/2 Ris fint papir til hendes Dronninglige Majestæts eget behov 1/2 Ris middel papir

Den 28. juli 1653 leveredes:

1/2 Ris fint papir
1/2 middle papir
2 Ris beskåret papir
2 Ris forgyldt papir
2 Pund rødt lak
2 Dusin blyanter

En samlet leverance til en værdi af over 34 Rd., som leveredes til Frederik 3.'s Dronning Sofie Amalie (1628-85). Jacob Madtzen var ganske vist død den

21. maj 1653, men hans enke Karen Eylersdatter har på bedste vis forstået at fre forretningen videre.

Den 17. september 1653 leveredes 2 Ris maculatur-papir til "Frøijken Dorotheæ geschirr at indpache".

Den 19. september 1653 leveredes 1 Ris gement papir til "frøijken Dorotheæ Klæder at indlægge".

Maculatur-papir har man anset for så ringe en kvalitet, at det har været uden beregning, og gement papir har kostet 2 Rd. pr. Ris, hvilket altså også har angivet leveringsens værdi i denne anledning.

Prinsesse Dorothea Elisabeth (1629-87), eller "Den Kasserede Frøken", som Christian 4. kaldte hende, fordi han tvivlede på sit faderskab, konverterede til katolicismen og aflagde i 1646 Ordensløftet som Isabella af Jesus-Maria i et nonnekloster i Köln.

Hvad hensigten har været med at pakke Dorothea Elisabeth's klæder og spi-sebestik ind i henholdsvis gement papir og makulatur, kan man kun gisne, men en æresbevisning har der nok ikke været tale om.

ANDRE PAPIRLEVERANDØREN I PERIODEN

Fra registranten for de benyttede arkivalier kan der iøvrigt citeres følgende papirleverandører:

1644 – 1655 Melchior Martzan. Universitetsbogtrykker. Efter hans død i 1654, hans enke Cathrine Grefkens. Leverance af religiøse og andre skrifter, samt papir, lak og voks. I delperioden 23. juni 1645 – 18. marts 1653 er der tale om 10 tryksagsleverancer til en samlet værdi af 2.032 Rd. 6 Skilling. Bilag 1. handler således om leverance af 2.080 Bededagsprædikener af varierende længde, med deraf følgende varierende papirforbrug, men fæles for dem er prisen for papiret, der angives til 2 Rd. pr. Ris. Hertil kommer prisen for trykningen til 1 Rd. pr. Ris. Samlet er prisen for 6 årlige leverancer 993 Rd.

1650 – 1653 Holger Vind, Vicekansler (1623-83). Leverance af papir,

pergament, blækpulver m.m. på Renteskriver Iver Christoffersens vegne. Regnskabet for perioden 25. juni 1650 – 1. maj 1653 omhandler "hans resterende besoldning, Månedspenge og hofklædning imedens han var i Kgl. May. Tjeneste for Overskænk. Och elers i Andre maader." Samlet andrager regnskabet 2.146 Rd. 41 Skilling Heraf kan alene 700 Rd. 25 Skilling henføres til ovenstående papirleverance, der må forstås som et "kreditgiver-tiltag".

1655 – 1663 Henrik Gøde, Bogtrykker. (død 10/8 1676). Leverance af papir til trykning af forordninger, bededagsprædikener, flyveskrifter, stridskrifter mod de svenske m.m.

1670 – 1674 Jørgen Gøde, Bogtrykker. (død 6/12 1676). Leverance af papir til trykning af forordninger, Chr.5's salvningshistorie m.m.

1672 – 1676 Søren Pedersen, handelsmand i København. Leverance af papir, pergament, skriveguld, lak, voks, penne, garn, blækpulver m.m.

Konklusion:

Konklusionen, må være at Jacob Madtzen var den absolutte hovedleverandør af papir til kongemagten i perioden. Med grundlag i de undersøgte arkivalier kan der ikke påvises en formel eneret eller et privilegium på området, hvilket iøvrigt var ganske udbredt i tiden; således havde Johan Ethersen fra 1628, før tiden med papirmøllen Strandmøllen, privilegium på at drive hvalfangst ved den nordnorske kyst; og i 1643 fik han eneret på papirfremstilling på Sjælland i tyve år.

Man får det indtryk, at de øvrige papirleverandører, som er påviste i registranten, alene leverede papir til specifikke formål, som f.eks. udgivelsen af en ganske bestemt tryksag.

Måske er Jacob Madtzen's stilling på området funderet i den kendsgerning, at han ydede betydelige kreditter, og altid var klar med såkaldt "risikovillig" kapital overfor Christian 4.'s "be-trængte" økonomi.

Tre papirmøller

Den indenlandske papirproduktion. I midten af 1600'tallet foregik den indenlandske papirproduktion på tre papirmøller:

Århus (fra ca.1635), Stackerop (Klippan) i Skåne (fra 1637) og Strandmøllen (fra 1643).

Der er ikke påvist nogle papirmøller i den del af riget hvor Christian 4. alene var Hertug, Slesvig, Holsten og andre, men under alle omstændigheder er det fra den kant, papirmagerne blev hentet til landet; som Ebba Waaben skrev i Biografisk leksikon vedrørende Johan Ethersen, var det tyske papirmagere, der på Strandmøllen forarbejdede papiret med de kongelige cifre som vandmærke; med sikkerhed er identificeret et F3 i kronet skjold og med sandsynlighed et kronet C 4.

I 1650 blev Strandmøllen beskadiget af for stærkt vandpres i Mølleåen; der var nogle der var kommet til at lukke op for sluserne fra en eller flere af de foranliggende otte vandmøller, som alle fik deres vand fra Furesøen og Lyngby Sø. Johan Ethersen døde i 1652 uden formue, og uden at have nået at genopbygge Strandmøllen, som måske først rigtigt kom igang igen da Dronning Charlotte Amalie (1650–1714) overtog den i 1690.

Vandmærket med det danske rigsvåben + det hessiske våben, som gengives i denne artikel, og som tilskrives Dronning Charlotte Amalie, er fundet i arkivalierne fra årene 1672 – 1676, og kan som sådan næppe være fremstillet på Strandmøllen, men måske i Holsten ?

Vanskelige produktionsvilkår

Til illustration af de vanskelige produktionsvilkår, som mødte den spæde danske papirindustri i første halvdel af 1600'tallet, kan bl.a. henvises til den 20. januar 1643 hvor Christian 4. bevilligede Johan Ethersen at anlægge en papirmølle, med eneret på Sjælland i tyve år, og den 16. februar 1643: "Udi Vort Rige Danmark, at indsamle Lum-

per och Plyndring (forslidt lærred og klude) til samme værks fortsættelse. Da ville Vi her alvorligen have befalet Vore Embedsmænd, Borgemestre och Raad, Byfogeder, samt alle andre som på Vore vegne haver at befale, at de ikke alene lader fornævnte hans tjenere uhindret passere och repassere, men at de også forsvarer dem, om nogle vilde hindre deres foretagende. Och dersom nogen tilføjer dem noget utilbørligt, skal de der gør det, derfor tiltales og alvorlig straffes andre til Exempell". (C.Nyrop: Strandmøllen. p.24f. København 1878).

Hinder for kludeindsamlingen

Man ser heraf, at der må have været mange der ønskede at lægge hindringer i vejen for kludeindsamlingen, foruden befolkningens, altså: bøndernes modvilje imod at give sine, sandsynligvis (alt andet lige) værdifulde beklædningsdele fra sig.

Der må således have været store vanskeligheder med kludeindsamlingen, ikke mindst i tilstrækkelig mængde, hvilket man ser af de gentagne skriftlige opfordringer til lensmænd, præster og andre myndighedspersoner om at fremme indsamlingen.

Christian 4. truede således den 8. februar 1638 Lensmanden i Århus Erik Grubbe (1605-92) med følgende bemærkning: "med mindre (Vi) skulle til anden middel forårsages." (C.Nyrop: Strandmøllen. p.19. København 1878).

Dertil kommer noget så banalt som egnede egetræer og bøgetræer til møllebyggeriet, foruden nok det vigtigste: dygtige papirmagere; Johan Ethersen måtte som nævnt hente disse i Tyskland. Selv var han en indvandret Hollænder.

Konklusionen må være, at på trods af kongemagtens energiske forsøg på at ophjælpe en indenlandsk papirproduktion, så forblev den i perioden ganske marginal. Der blev i perioden ikke skabt et indenlandsk papirmarked – man var henvist til det europæiske papirmarked.

Proveniensprincippet.

Proveniensprincippet eller hjem(me)-hørsprincippet, i den form som danner grundlag for Danmarks arkivordningsprincipper, skal ikke diskuteres; men i lyset af 1600'tallets Mercantilisme, eller globalisering om man vil, vil jeg præsentere nogle flere vandmærker, som klart refererer til "udenlandske" producenter og ejerforhold. Alle er de fundne i Rigsarkivets arkivalier: Afregninger med statsleverandører fra det 17. århundrede, hvilket altså er afgørende for hjemmehørs- eller proveniensprincippet.

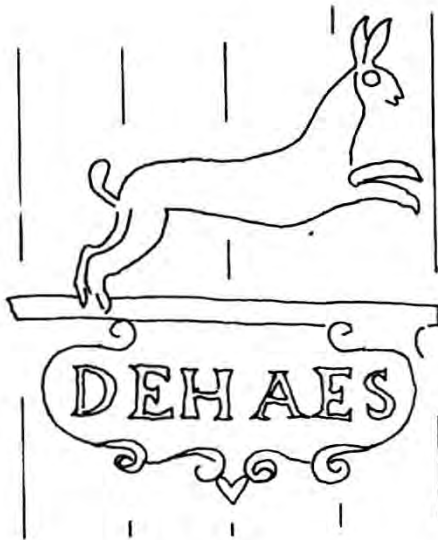

Fig. 1.

DEHAES

Ovenstående vandmærke som forestiller en springende hare med navnet DEHAES er fundet i et regnskab fra 1632 for Bartholomæus Haagensen (eller Mikkelsen), som fra 1618 havde været skriver på Kobbermøllen ved Kronborg, og fra 1625 proviantskriver på Bremerholm.

Vandmærket nævnes fra 1679 hos Nils J. Lindberg: Paper comes to the North. No.562. p.A. 114 og 188 f., hvor det angives at være produceret i Angoumois regionen i Frankrig af de hollandske købmænd og importører Cornelis og Antonie de Haes.

Hvad er vel mere nærliggende end at bruge en hare i sit varemærke, når man er hollænder og hedder de Haes ?

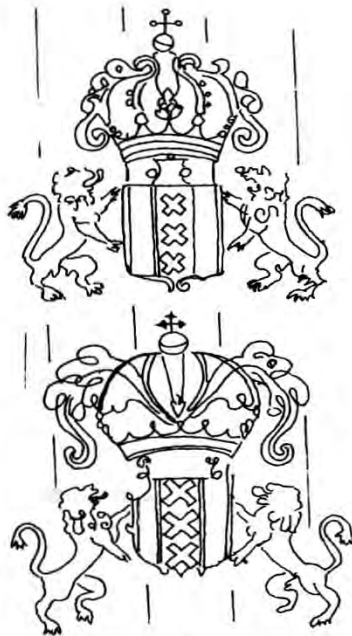

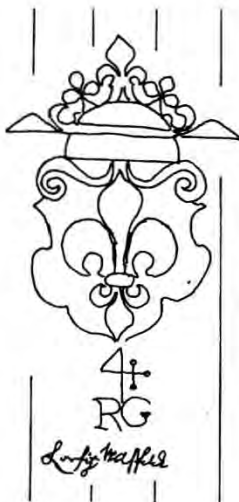
Fig. 2.

Arms of Amsterdam.

Vandmærket er fundet i et regnskab fra 1672-76 for handelsmand Søren Pedersen i København, og forestiller Amsterdams byvåben.

Vandmærket nævnes hos Nils J. Lindberg: Paper comes to the North. No.51-56 og 426 fra 1669 indtil 1710, hvor det angives at være produceret som en hollandsk/fransk entrepriser i Angoumois, Frankrig.

Endvidere nævnes vandmærket hos Birte Rottensten & Ebba Waaben: Danske vandmærker & Papirmøller 1570-1695. Bind 1. No.237 fra 1693 og 238 fra 1695.

Fleur-de-lis eller Den franske Lilje.

Den franske lilje, symbolet på kongedømmet, er fundet flere steder i Jacob Madtzen's regnskaber fra 1647 og

1648; og som illustrationen, i forbindelse med Corfitz Ulfeldts underskrift. Vandmærket nævnes desuden hos Nils J. Lindberg: Paper comes to the North. No.205 fra 1663 og No.553 fra 1683-85. Angiveligt kan vandmærket være fremstillet flere steder i såvel Frankrig som Tyskland, og i sidstnævnte tilfælde endog i Finland (The Gezelius Bible), hvor det angives at forestille Turku/Åbo byvåben.

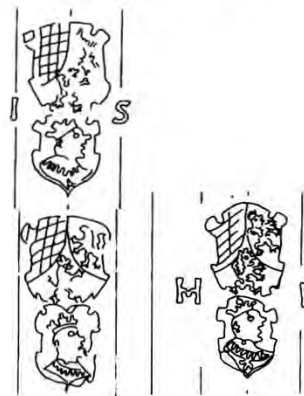

Fig. 4.

Arms of the palatinate (Pfalz) and Bavaria (Bayern).

Vandmærket er fundet i et regnskab fra 1622 og 1629 for Hans Mandixen, der var skriver først på Silkeværket, siden proviantskriver på Københavns Slot, og senere materielskriver på Bremerholm. (H.D.Lind: Kong Kristian den Fjerde og hans mænd på Bremerholm. p.110 ff. København 1889).

Nils J. Lindberg nævner vandmærket i Paper comes to the North, fra årene 1598, 1600, 1601 og 1608. No.228-233. og angiver produktionsstedet til Bavaria/Bayern.

Der Winterkönig.

Kurfyrste af Pfalz Frederik 5. (1596-1632) besteg tronen efter sin fader Frederik 4., og fortsatte dennes ødsle hofliv i 1610, i en alder af 14 år dog med Johan af Zweibrücken som formynder indtil 1614, hvor han selv overtog regeringen. 1613 havde han ægtet Elizabeth Stuart (1596-1662) af England. Slaget på "Det Hvide Bjerg" i 1620 gjorde en ende på hans fyrsteværdighed og bragte ham øgenavnet "Der Winterkönig", som katolikkerne spottende kaldte ham.

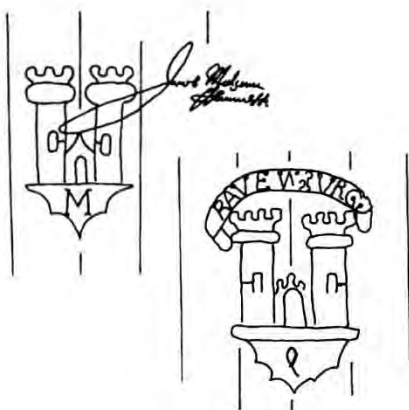

Fig. 5.

Ravensburg.

Ravensburgvandmærket er fundet i et regnskab fra 1641 for Birgitte enke efter Herman Luchtemaker, der var kompsmager og sejlmaster på Bremerholm. Nils J. Lindberg: Paper comes to the North gengiver det fra 1637 i No.718. og angiver produktionsstedet til Upper Mill in Ölschwang Ravensburg nord for Bodensøen.

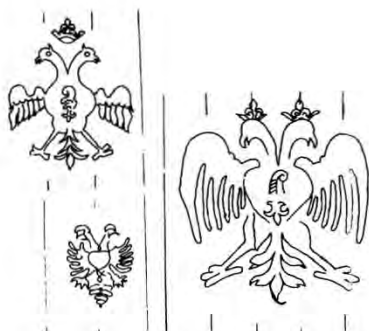

Fig. 6.

Crowned double-eagle with Crosier of Basle and Fleur-de-Lis.

Vandmærker fundne i 1637 i regnskabet for Maren Jensdatter (muligvis Hr.Niels Laursens Enke) og i 1671 i regnskabet for Frants Müller, Kgl.May. Commissar i Amsterdam, samt i 1672-76 i regnskabet for Søren Pedersen, handelsmand i København. Vandmærkerne er beskrevet i 40 varianter hos Nils J. Lindberg: Paper comes to the North. No.311-351, uden dog at være akkurat tilsvarende; men jeg hæfter mig ved Crosier of Basle and Fleur-de-lis, Basels Bispestav og Den franske lilje, hvilke symboler peger imod tysk/franske/schweitziske områder.

Imidlertid må det ikke overses, at den kronede dobbeltørn desuden findes i såvel den russiske Tsar Ivan 4.'s (1533-98) segl, som i efterfølgeren Boris Gudonow's segl, og at den sandsynligvis har sit forbillede i det byzantinske kejserriges våben under paleologdynastiet, der regerede fra 1261 til tyrkernes erobring af Konstantinopel i 1453.

Fig. 7.

Den hollandske papirmølle.

Dette vandmærke er fundet i 1663-66 i regnskabet for Johan Müllich, der var isenkræmmer i København.

Vandmærket nævnes i J.H. de Stoppeelaar: Het Papier in de Nederlanden gedurende de Middeleeuwen inzonderheid in Zeeland. Middelburg 1869. Pl. XVI No.15. samt titelblad.

Heraf fremgår det, at teksten skal læses således: D'PAP'.MOOLE, samt at vandmærket er fundet i et arkivalie fra 1662 med tilknytning til byen Haag, hovedbyen i provinsen Zeeland.

Fig. 9.

Hest i galop.

Vandmærket er fundet i et regnskab fra 1621 for Hans Mandixen, som nævnt, skriver ved Silkeværket i København. Som det ses, er der tale om et fragment, der tydeligt mangler noget for neden; og hos Nils J. Lindberg:

Paper comes to the North, findes i Nr.505 fra 1626, en så nøjagtig kopi, bortset fra spejlvending, at jeg finder det forsvarligt at argumentere for samme identitet, som angives at stamme fra Walsrode i NederSaxen (ca.75 km. SSV for Hamburg), men her altså fundet i Finlands Nationalarkiver.

Fig. 10.

Crowned shield charged with AGNUS DEI and Fleur-de-Lis.

Vndmærket er fundet i et regnskab fra 1653 for Vicekansler Holger Vind, på Renteskriver Iver Christoffersens vegne. En række meget forskellige varianter af AGNUS DEI findes i Nils J. Lindberg: Paper comes to the North. Nr. 8-9-10-652-653-654, fra henholdsvis 1632 / 1672 / 1673 / 1648 / 1650 / 1652, og angives at stamme fra tyske og især franske papirmøller, sidstnævnte fra Angoumois-distriktet, hvor vi ved at en række hollandske købmænd bl.a. brødrene Cornelis og Antonie de Haes havde slået sig ned (se foregående vandmærke Fig. 1.)

Den franske Lilje eller Fleur-de-Lis, symbolet på kongemagten, peger i den retning, medens AGNUS DEI, Guds Lam, et sindbillede på Jesus, som bærer Verdens Synder, ses anvendt i flere sammenhænge bl.a. i de danske kongevåben og sølvmonter af værdierne skilling, hvid og søsling fra 1535 / 1536 / 1537 / 1554, hvor de symboliserer Gotland.

AGNUS DEI som vandmærke, beskrives desuden fra 1421 og 1453 i J.H. de Stoppelaar: Het Papier in de Nederlanden. Pl. VI. No.4 og 5.

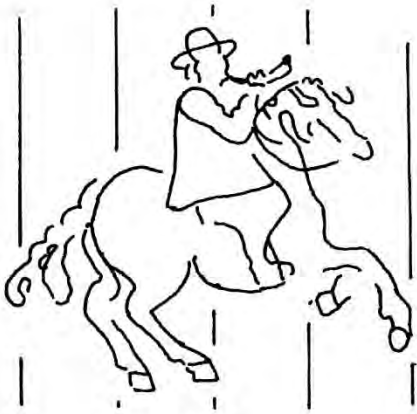

Fig. 11.

Postrytter ?

Dette vandmærke som glimrer ved sin kunstneriske udførelse, er fundet i et regnskab fra 1671 for Jesper Nielsen.

Fig. 12.

Svane ?

Dette vandmærke er fundet i to varianter fra 1645 og 1652. Førstnævnte i Rekvisition Nr.29., hvor Corfitz Ulfeldt den 13. oktober 1645 bestilte _Ris forgyldt papir in quarto, 1 Ris fint papir, 12 stk. blyanter og _Pund spansk lak til Kgl.May. egen fornødenhed på Rosenborg. Sidstnævnte, fra 1652, i et regnskab for Christoffer Ulfeldts Arvinger.

3 kronede cirkler med bogstaverne AO eller OA.

Vandmærket er fundet i et regnskab fra 1661 for Cort Henrik Mercher. Nils J. Lindberg: Paper comes to the North viser et noget lignende fra 1679 (Nr.47.), som angives at stamme fra en genuesisk (Genua) papirmølle i Italien.

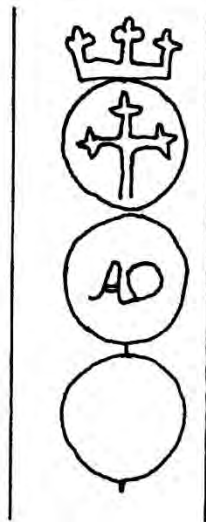

Fig. 13.

I hjerte D hjerte C

Dette vandmærke er fundet i et regnskab fra 1658 for Hans Olsen. Det gives alene for kuriøsitetens skyld. Hjertet er, som bekendt, blevet tillagt en ikke ubetydelig symbolværdi, som når det kommer til stykket, måske ikke er noget moderne fænomen.

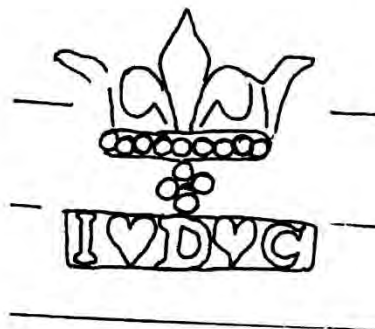

Fig. 14.

Vandmærket med det danske rigsvåben + det hessiske våben, som desuden indeholder det holstenske Nælde lothrinke- eller Lorainekorset, er fundet i et regnskab for Søren Pedersen, handelsmand i København mellem 1672 og 1676.

Vandmærket gengives i mere fuldstændige versioner fra 1676 i henholdsvis C.Nyrop: Strandmøllen. Kbh.1878, og B.Rottensten & E. Waaben: Danske vandmærker og papirmøller. Kbh. 1986/87.

Begge værker refererer direkte til Christian 5.'s dronning Charlotte

Amalie (1650-1714), som fra 1690 ejede papirmøllen Strandmøllen.

Det factum, at dronning Charlotte Amalie ejede Strandmøllen fra 1690, indikerer måske at vandmærket fra årene 1672-76, ikke kan være produceret på Strandmøllen, men måske i Holsten.

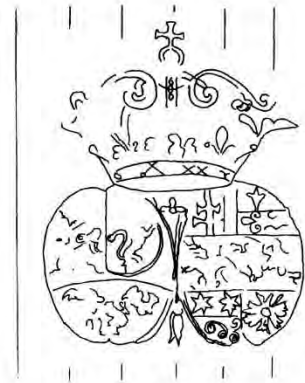

Fig. 15.

Spangaas artikel är skriven i dialog med museiinspektör Keld Dalsgaard Larsen.

FORENINGEN

Nordiske Papirhistorikere

NPH 25 ÅRSMØTE I HALDEN I NORGE 15 & 16 MAI 2003

ONSDAG 14 MAI

19.00 Styremøte i Grand Hotel

TORSDAG 15 MAI

- 09.30 Avreise med buss til Borregaard, Sarpsborg
- 10.00 Omvisning og foredrag om Borregaards Historie
- 12.30 Avreise med buss tilbake til Halden
- 13.00 Lunch i Rød Herregaards Kafe
- 14.00 Omvisning på Rød Herregaard med tur i haven
- 16.00 Historiker James Archer orienterer og viser spesielle dokumenter fra arkiv samlingen på rød
- 16.20 Kaffepause i kafeen
- 16.30 Professor Ulla Ehrensvård holder foredrag om grensetrekkingen mellom Sverige og Norge fra et statlig og menneskelig synspunkt.
- 17.30 Etnolog Alexander Ytterborg holder foredrag om fløtingen av tømmeret i Haldenvassdraget (stockflotning)
- 18.00 Kaffepause i kafeen
- 18.15 Årsmøte for NPH
- 18.45 Avreise med maxitaxi tilbake til Hotellet
- 20.00 Middag på Hotellet

FREDAG 16 MAI

- 08.45 Avreise med egne biler til Norske Skogs Saugbruks
- 09.00 Orientering og omvisning ved prosessingenør Per Olsen
- 12.00 Avreise med egne biler til Fredriksten Kro
- 12.15 Lunch på Fredriksten Kro
- 13.00 Omvisning på Fredriksten Festning
- 15.00 Omvisning på Industrimuseet
- 16.00 Omvisning i Fredrikshalds Teater
- 19.00 Festmiddag i restauranten Hannesgården, Halden

LØRDAG 17 MAI

- 10.00 En unik sjanse til å oppleve Halden i festantrekk med barnetog, hornmusikk og festsalutt fra Fredriksten Festning kl 12, da det er Nasjonaldag!

FORENINGEN

Nordiske Papirhistorikere

PÅMEDELSE TIL NPH-25 I HALDEN, NORGE 15 & 16 MAI 2003

Deltagere _____

Adresse _____

Tlf _____

Fax _____

Jeg deler gjerne rom med _____

Jeg/Vi ankommer _____

Jeg/Vi avreiser _____

Jeg/Vi kjører egen bil

Grand Hotel, Hernbanetorget 1, N-1767 Halden, Norge.

Pris norske kroner 355,- pr. person i dobbeltrom (frukost inkl.)

Pris norske kroner 510,- pr. person i enkeltrom (frukost inkl.)

Påmelding senest 29 April 2003

Sendes pr post eller fax til

Nanina Løken

Atelier carta

Gabelsg 7

N-0272 OSLO

NORGE

Tel nr +47 22 44 10 33

Fax nr +47 22 44 94 63

Tredje boken om svensk skogsindustrihistoria

Skogsindustriernas Historiska utskott har kommit ut med en ny volym i sin skriftserie Från handpappersbruk till processindustri. Det är Karl-Fredrik Gustafsson som skrivit Papper och massa i Småland. Del 1, Kalmar och Kronobergs län. Handpappersbruken har fått mycket korta presentationer – istället kommer en separat bok av Marie Nisser om samtliga handpappersbruk i Småland.

Christian Valeur har satt standarden i sina böcker om bruken i Medelpad och Jämtland (1997) samt Ångermanland (2000). Karl-Fredrik Gustafsson följer i stort Valeurs uppläggning och med sina personliga erfarenheter från ledande befattningar både i Södra och i Klippan är han naturligtvis väl lämpad för uppgiften. Valeurs böcker tillfredsställer kanske kalenderbitarna mer med sina tabeller över brukens investeringar, medan Gustafsson beskriver investeringarna i den löpande texten, vilket å andra sidan är mer lättläst. Till läsbarheten bidrar också att Gustafsson presenterar sina källor i anslutning till varje kapitel, medan man får leta efter Valeurs i slutet av boken.

Förändringarna har varit stora i den småländska massa- och pappersindustrin och de strukturförändringar som berott på yttre faktorer som företagsfusioner är också föredömligt beskrivna. De flesta brukspresentationer slutar dessvärre med en redogörelse för hur och varför bruket läggs ner. En av de mest intressanta och utförliga beskrivningarna är dock Mönsterås tillkomsthistoria där författaren haft förstahandsinformation. Möjligen lite självvironiskt har han tagit med en bild av sig själv - "Platschef Karl-Fredrik Gustafsson pekar ut var pappersbruket skall ligga". Det blev ju aldrig något pappersbruk i Mönsterås.

Boken kan rekvireras från Skogsindustrierna, Box 16006, 103 21 Stockholm och den kostar 220 + moms och exp.kostnader eller totalt 293 kronor.

Per Jerkeman

Senare i vår kommer ytterligare en volym som berör Östergötland. Även en bok om handpappersbruken i Småland är under utarbetande.

Sponsorer för NHPT: M-Real, Wifsta • SCA Forest Products • Mellerstedt Reklam